Срѣдно-Родопски овчари и кехаи.

(Обща характеристика до 6 Септемврий 1885 г.)

(Продължение отъ II кн.)

Отъ **В. Дѣчовъ.**

Овчарски веселби по Петровъ день и др. лѣтни праздници.

У дребното овцевъдство овчаритѣ лѣтѣ слизатъ по-чйостишъ въ село, защото и мандритѣ сѫ близо до селата. Пролѣть, като се върнатъ отъ Ениджѣнското поле, слизатъ въ село да се *прѣменйотъ* (прѣоблѣкатъ) и веднага слѣдъ това се връщатъ при стадата. Единочното дохождане на селскитѣ овчари въ село минава мълкомъ и почти незабѣлѣжено. Но у едрото овцевъдство не е така. Овчаритѣ на сюрийскитѣ овце съвсѣмъ рѣдчишъ дохождатъ въ селата си по рано отъ Петровъ день. Но за послѣдния праздникъ и свѣти Илия тѣ непрѣменно ще слѣзатъ въ селата си. Петровъ день, свѣта Недѣля (7 Юлий) и *Алиндень* (свѣти Илия) сѫ *най-голѣмитѣ* праздници за цѣлото Срѣдно-Родопско население. Всѣки родопчанинъ, кѫдѣто и да е отишълъ по печалба, за тия праздници ще се намѣри въ селото си. Овчаритѣ слизатъ отъ планинитѣ много шумно. Обикновено тѣ отлѫчватъ по 1-2 брава, събиратъ се по 10-на заедно, подкарватъ бравитѣ и се отправятъ за селата си. Пѫтйомъ тѣ минаватъ и прѣзъ други села, едно за да се спратъ у нѣкой свой другарь или другъ приятель и се повеселятъ, и друго, да продадатъ кабадайлъкъ въ чюздото село. Овчаритѣ, като наближатъ нѣкое село, надуватъ гайдитѣ, запѣватъ, гърмятъ съ пищовитѣ и тържествено прѣминватъ прѣзъ улицитѣ. Когато наближатъ роднитѣ си села, гърмежитѣ, пѣснитѣ и провикванията се усилватъ. Кехаитѣ и роднинитѣ, като чуятъ, че овчаритѣ идатъ, напълнюватъ *бѣли харкоми* съ ракия и вино и излизатъ вънъ отъ селото да ги посрѣщнатъ. Гърмежи, свирни, пѣсни, провиквания, майчини плачове (отъ радость), сестрини възклицания, дѣтски смѣхове — всичко това се смѣсва и прѣдава на срѣщата една извънредно голѣма тържественость и трогателность. Овчари и посрѣщачи пѣещимъ, свирещимъ и гърмещимъ влизатъ въ селото посрѣдъ голѣма навалица отъ мѫже, жени и дѣца. Овчаритѣ първо влизатъ въ кехайовата кѫща. Кехаицата и дъщеритѣ ѝ весели, засмѣни посрѣщатъ овчаритѣ, въвеждатъ ги въ *кйошка* (гостоприемна стая), поканватъ ги да сѣднатъ на шаренитѣ възглавници и новитѣ козиневи *халища* и слѣдъ това ги *служйотъ* (черпятъ) съ кафе, ракия или вино. Въ сѫщото врѣме кехаята слага прѣдъ овчаритѣ единъ купъ *жйолтъ като кехлибаръ* Ениджѣнски тютюнь и една голѣма *лѣлка* (кратуна) съ барутъ. Овчаритѣ като се *пусвочатъ* (наситятъ)

съ кафе и ракия, надуватъ изново гайдитѣ, запѣватъ, пълнятъ много чйостишъ пищовитѣ съ барутъ и гърмятъ прѣзъ прозорцитѣ на кйошка. Слѣдъ единъ два часова веселба въ кехайовата кѫща, овчаритѣ се *разнисатъ* по бащинитѣ имъ домове, за да се *удмурйотъ* и приготвятъ за по нататъшнитѣ веселби. Затоженитѣ майки, братя и сестри се чудятъ, какъ по добрѣ да угодятъ на милитѣ си госте. Послѣднитѣ сѫ докарали брави, донесли сѫ масло, сирене и пр., а това е втора радость на домашнитѣ. Послѣднитѣ се разшетватъ изъ кѫщи да готвятъ *ушмаръ, клинъ* и други ястия, съ които ще гощаватъ роднинитѣ си. Прѣзъ праздницитѣ овчаритѣ до обѣдъ се събиратъ по редъ въ всѣка овчарска кѫща, гдѣто ядатъ, пиятъ, свирятъ и гърмятъ, а слѣдъ обѣдъ отиватъ на хорото.

Въ Срѣднитѣ Родопи по голѣмитѣ праздници, съ изключение тия прѣзъ Богородичнитѣ и Великденскитѣ пости, се не минаватъ безъ хоро. На послѣдното присѫтствува почти цѣлото население включително старцитѣ и бабичкитѣ. Но Петровскитѣ хора прѣвъзходствуватъ всички други, които ставатъ прѣзъ годината и то поради това, че всички странствующи жители на Петровъ день сѫ въ селата си. Петровското хоро, както и обикновеното, изпърво се прави отъ момитѣ. Послѣднитѣ се хващатъ за пояситѣ, запѣватъ и започватъ да играятъ. Въ това врѣме нѣколко *пихтави* (слаботѣлесни) момчета отъ дюлгерското или терзийското съсловие се хващатъ прѣди момитѣ*) и повеждатъ хорото. Ако кеменчежия или кавалжия е дошълъ на хорото, той по покана отъ момчетата ще разиграе хорото съ свирка, но ако се не вижда такъвъ, момитѣ продължаватъ и безъ свирня да си играятъ и пѣятъ.

Задали са са, Мару лю,
Ут планинона ювчере
Свирещим, Мару, пеещим,
Тйонкине пушки пускащим.
В селу са хору виеше
На Маринине дворуве,
Мара хурону водеше
Най напреж на поводникан,
Ювчерене са сдумуват,
Сдумуват още спитуват,
Кой да са фати ду Мара,
Ду Мара машка девойка
За струненуну (1) поехче,
За коприненн зюнчици.(2)

Ен-кехеена са спусна,
Да си са фати ду Мара.
Мара са пусна ут хору,
Та си утиде ф женине.
Ен-кехеена румоне:
— Бегай ми, Мару, бегай ми,
Ду сига бехме руднина,
Ут сига чюжди станахме.
Дувечера ща да дойда,
Лишен (3) ща дати провуде,
Да ми гу ни си ворнола,
Чи ми ще сорце устана,
Тв са ща Мару убеси
На бащуви ти дворуве,

*) Въ Срѣднитѣ Родопи моми и момци не играятъ разбъркано, а отдѣлно. Цѣлата верига отъ моми и момци се скопчва съ момъкъ и мома, които сѫ роднина. Десното крило на мѫжката полуверига се казва мос ки (мѫжки) поводникъ, а лѣвата (или десната отъ женската полуверига), женски поводникъ.

Ен-кехеена румоне:
— Мене е Мара руд’нина,
Е ща са фате ду Мара“.
Га на хурону дойдаха
На червенана ебалка
Бащу ти ще е жизона,
Жизона и жеремйона“.

Мела Рада дворуве
С босил’кува метлица
С тротурова (4) вейчица,
Де засвири млад ювчер
В чйостана гора зелена.
Фарли Рада метлана,
Метлана и вейкана
И майци си думаше:
— Малеле, мила малеле,
Пуста ти била метлана,
Метлана още вейкана,
Е ща, малеле, да ида,
В чйостана гора зелена,
Дену ми свири млад ювчер.
Аку си ми е руд’нина,
Чи ща борже да дойда,
Пак ку си ми е чуждинче,
Чи ща сас негу да ида.
Лете щиме летува,
На висока планина
Пуд тйонка ела висока;
Зиме щи ме зимова
В равнуну поле широку,
Пуд високиен караач“.
Ага е Рада утишла,
Чи ни е билу чуждинче,
Ами е билу руд’нина,
Та са е Рада ворнала,
И майци си думаше:
— Малеле, мила малеле,
Пуста ти била руд’нина,
Де има юнак левенин,
Той ще е Ради руд’нина“.

Когато овчаритѣ дойдатъ на хорото, и гайдажията влѣзе въ срѣдъ хорището, моми и кеменче, ако има такова, млъкватъ. Гайдажията, гордъ както всички други овчари, бавно надува гайдата и когато гайданицата *писне*, отпушва запушеното съ пръста му бручило да *ревне* и то. Ако гайданицата и бручилото не сѫ въ хармония, гайдажията стѣга или разпуща еклеметѣ на бручилото, чйорка, (5) съ клечица или орловъ нокетъ дупкитѣ на гайданицита, залепя отъ странитѣ имъ лойчица и пр. Слѣдъ това пакъ надува гайдата, отпушва бручилото и чйорка по гайданицата. *Курдисването* (нагласяването) чйостишъ се продължава по 5—10 минути. Прѣзъ това врѣме веригата отъ моми и момци обикаля мълкомъ около гайдажията и чака съ нетърпение курдисването на гайдата. Когато гайдажията нагласи послѣдната, тогава гордо гордо погледне къмъ моми и момци, засучи си мустацитѣ, изругава дечурлигата, които сѫ се събрали около него, наведе се до земята да си напраши пръститѣ и послѣ захване да свири бавно и закрѣпено. Овчаритѣ единъ по единъ или нѣколцина заедно се хващатъ на хорото за поясitѣ. Послѣдното се разширочава и окрѫглява. Слѣдъ единъ часъ отъ дохождането на овчаритѣ и курдисването на гайдата хорото има слѣдующия изгледъ: първата (мѫжката) полуверига се състои отъ 30—40 момци, отъ които овчаритѣ сѫ на мѫжкия поводникъ (десното крило), а другитѣ момци до женския поводникъ (лѣвото крило). Овчаритѣ сѫ облѣчени съ гиздилнитѣ

си дрехи, но сж по ржкави (безъ ([6]) долами). На силяхлъцитѣ имъ сж запасани пищови, кара-кулаци (ятагани), малки ножове, ѣарбии и всички други по лъскави дрънкалки. На шарфетитѣ (чалмитѣ) имъ сж забодени варакосани китки, а отзадъ връзъ плещитѣ имъ се разстилатъ и развѣватъ дългитѣ и гжститѣ имъ чамбаси, разчесани като момски коси. На краката си носятъ калеври, ([7]) обточени съ широки ивици отъ червенъ мешинъ, или пъкъ сж по терлици (безъ калеври), ако хорото е направено въ нѣкоя суха ливада. Другитѣ момци сж по скромно облѣчени и не сж въоржжени. Момитѣ, които съставляватъ втората полуверига, и тѣ тоже сж хванали за поясите и сж угиздени съ тъмно-сини вълненици (сукмани), обточени съ жълти тихели ([8]) на политѣ; на главитѣ си връзъ фесоветѣ носятъ махрами-дюлбени или шарстати тестемели, а връзъ послѣднитѣ сж закачени сребърни трепки: кръстоветѣ имъ сж опасани съ алени пояси, а връзъ тѣхъ шарени зюнки съ малки лъскави чепразе. На нозетѣ си носятъ червени *хлепки* (чехли) или калеври връзъ дълги бѣли памучни чорапе. На опашката (крайното лѣво крило на хорото) се нахватали най-дребнитѣ момиченца и дѣца. Така съставено хорото прѣдставлява пъстра змийо-образна дълга верига, която се върти спирално около гайдажията. Хорото околовръстъ е заобиколено отъ множество зрители. На една страна стоятъ прави момитѣ, които още не сж се хващали на хорото или скоро сж се пустнали отъ него; на друга стоятъ момцитѣ, които тоже сж се пустнали или още не сж играли; на третя сж насѣдали бабички и възрастни жени, заобиколени отъ малки дѣца; а на четвъртата сж насѣдали *кръстомъ ноги* (по турски) стари и млади кехаи, дюлгери, шивачи и пр. Прѣдъ кехаитѣ и другитѣ селени сж сложени бѣли *харкуми* съ вино, чеверме, прѣсно сирене и други мезета. Единъ или нѣколцина гайдажии, тоже сѣднали по турски, свирятъ съ гайди на *мухабетъ*. Единъ пъргавъ момъкъ се *върти на пета* около кехаитѣ и другитѣ стари хора и имъ поднася съ купа или съ чаша вино или бѣла ракия. Момцитѣ водятъ подъ редъ хорото. Слѣдъ 4—5 обиколки, момъкътъ, който води хорото, залепя на челото на гайдажията сребърна или друга монета (грошче, металици, беш-ликъ, алталъкъ и пр.), послѣ завива още единъ пжть хорото и се пуска. Когато нѣкой момъкъ води хорото, годеницата му или любовницата му непрѣменно ще се хване на женския поводникъ (първа на женската полуверига), но до нѣкой неинъ сродникъ. Щомъ нѣкоя не роднина мома се хване на женския поводникъ, когато нѣкой момъкъ води хорото, това показва, че момата *гали* (люби) вече тоя момъкъ. Чйостишь кехаитѣ, бащитѣ, майкитѣ и роднинитѣ на момцитѣ, които водятъ хорото, ставатъ отъ мѣстата и *залепятъ* пара на челата на гайдажията и хороводцитѣ. Това е знакъ, че кехаята или бащата е възхитенъ и доволенъ отъ своя овчарь или синъ. Хороводецътъ води хорото много полекичка. Мжжетѣ при всѣко пристигане се *састипатъ* (стж-

писватъ) съ лѣвата нога, а женитѣ просто вървятъ. Слѣдъ 2—3 завъртвания ходещимъ гайдажията промѣня мелодията на *рипкане*, мжжетѣ захващатъ да рипкатъ (скачатъ), а женитѣ *сучатъ* (триятъ си ходилата на нозетѣ у земята). Слѣдъ едно завъртане рипкащитѣ хороводецътъ свива мжжетѣ на *баруга* (9) (колело) всрѣдъ хорището около гайдажията, послѣ развива колелото и почнува отъ ново да води хорото *ходещимъ*. Когато послѣдното стане голѣмо и се закрѣпи, нѣколцина или всички момци се *съгласяватъ* съ гайдата и пѣятъ.

Въ това врѣме, когато момцитѣ пѣятъ на хорото, *старитѣ*, които сж насѣдали около пълнитѣ съ вино харкоми, сжщо пѣятъ нѣкоя песень на *мухабетъ* и сегисъ тогисъ се провикватъ. Освѣнъ това тѣ чйостишь изпращатъ виночерпеца съ пълна харкома съ вино да *послужи* момцитѣ—играчи. Щомъ виночерпецътъ влѣзе въ хорището, гайдажията измѣня свирнята и захваща да свири *като на нивѣста* (свадба). Виночерпецътъ подава на всѣки момъкъ, който е хванатъ на хорото, по една чаша или единъ *кишкилъ*(10) вино, като захваща отъ хороводеца. Ако виночерпецътъ не е взелъ кишкилъ или чаша, подава самата харкома на хороведеца, който, като се *нажули*(11) съ вино, подава на слѣдующия до него играчъ, послѣдниятъ я подава по нататъкъ и по тоя начинъ се изредяватъ всички играчи съ изключение на женскитѣ. Въ врѣме на пиенето овчаритѣ се провикватъ, а по *пѣрнатитѣ* отъ тѣхъ изваждатъ пищовитѣ си и гръмватъ на *возбарце* (по посока къмъ небето). Слѣдъ служенето хорото се продължава. Когато кехаитѣ се *кефлендисатъ* и *начукатъ* (напиятъ), даватъ заповѣдь на своя гайдажия да иде всрѣдъ хорището за да нагласятъ съ другия гайдажия *чифтъ гайди*, Щомъ двѣтѣ гайди се курдисатъ и *брукнатъ*, кехаитѣ се вдигатъ отъ мѣстата си, отиватъ на мжжкия поводникъ и се хващатъ най-отгорѣ до хороводеца. Послѣдниятъ отъ уважение къмъ старитѣ дава хороводната *кърпа* на хваналия се до него кехая и се хваща по надолу слѣдъ кехаитѣ. Слѣдъ хващането на кехаитѣ, хващатъ се на хорото още много мжже и жени, между които и по-млади кехаици. Послѣднитѣ завзематъ женския поводникъ. Кехаята хороводецъ първо *рукнува* на гайдажиитѣ да свирятъ добрѣ, послѣ *метнува* (прѣхвърля) хороводната кърпа на лѣвото си рамо, като държи единия ѝ край съ десната ржка и слѣдъ това гордо, гордо повежда хорото. Всички хороиграчи сж хванати за пояситѣ. До като гайдитѣ свирятъ на вървежъ, кефлиитѣ кехаи и овчаритѣ бавно се застигатъ, клаткатъ се и главитѣ си държатъ малко наведени и на страна. Но когато гайдажиитѣ захванатъ да свирятъ на *рипкане* (скачане), картината се промѣня. Хороводецътъ—кехая, щомъ чуе промѣнението на свирнята, минутно вирнува назадъ главата, *увида* (махнува) хороводната кърпа отъ рамото, завърта я въ въздуха надъ главата и се провиква : *хаай де! хоппа!* Слѣдъ тоя знакъ всички играчи се *разрипкватъ* (за скачатъ) и рукатъ:

хайда! ухху, хоппа! хайди рррр...ржха! Отъ рипкането и клаткането на самъ нататъкъ овчарскитѣ чамбаси се развѣватъ въ въздуха, оржжията имъ заедно съ селяхлъцитѣ се подмѣтатъ на горѣ на долу, краищата на дългитѣ имъ ножове се удрятъ едни у други и звънтятъ, пиринченитѣ паласки и ахламарницитѣ дрънкатъ и се люшкатъ, земята тънти и пр. Врѣдъ тоя шюмъ и кипежъ гайдажиитѣ ускоряватъ свирнята, а *начуканитѣ* и *тйошки* кехаи съ всичкитѣ си сили се напъватъ да рипкатъ и въртятъ хорото. Тѣ се навеждатъ, изпъчватъ се назадъ, клекатъ, виятъ се на страни; но колко и да се прѣсилватъ и мжчатъ, виното и старостьта не имъ позволяватъ да се движатъ бърже на прѣдъ. Кехаитѣ рипкатъ и се клаткатъ на хорото, до като *прѣвраткитѣ* отъ шалваритѣ се спустнатъ и видятъ подъ пояситѣ, т. е. до като *капнатъ отъ ўмора*.. Когато дойдатъ до това дередже, тѣ се пущатъ отъ хорото и сѣдатъ на първото си мѣсто при харкомитѣ съ виното.

Слѣдъ пускането на кехаитѣ отъ хорото появяватъ се крамолитѣ и разправиитѣ между овчаритѣ и другитѣ момчета отъ другитѣ съсловия. Изтиканитѣ отъ кехаитѣ момци до женския поводникъ бързатъ да заематъ първитѣ си мѣста. Тѣ едни прѣзъ други се надпрѣварятъ кой до води хорото. Ако нѣкой момъкъ отъ терзийското съсловие сполучи да поведе хорото, другъ момъкъ – овчарь го *притица* и го не оставя да стане хороводецъ. Трети—дюлгеринъ или калайджия се откжсва отъ мжжката полуверига, зема въ ржката си кърпа и захваща да води хорото, като остави другитѣ на *пленгу*. ([12]) Момцитѣ почнатъ да се блъскатъ, да се ругаятъ и псуватъ, гайдитѣ млъкнакъ, момитѣ се разпилѣятъ, кюляфе, фесове и китки се търкалятъ по земята и най-сетнѣ видишъ, че врѣдъ хорището се е струпала цѣла *гармада* отъ овчари, терзии и дюлгери. Въ това врѣме кехаи, жени, моми и други сеирджии крѣскатъ, викатъ и молятъ *юнацитѣ* да се не боричкатъ. Но ако послѣднитѣ непослушатъ и надъ гармадата отъ юнацитѣ се лъснатъ ножове, сеирджиитѣ скачатъ отъ мѣстата си и тичатъ да разтърваватъ *келешитѣ*. Съ прѣдумвания, заплашвания, тързания, блъскания и други срѣдства вчепканитѣ за гушитѣ и чамбаситѣ юнаци се раздѣлятъ и тишината се въдворява. Но за въстановяване редътъ на хорото нѣкой отъ по младитѣ кехаи дава заповѣдь на гайдажиитѣ да свирятъ и самъ повежда хорото. Слѣдъ едно двѣ завъртания кехаята поканва нѣкой не намѣсенъ въ крамолата момъкъ да води хорото, а той се пуща и сѣда на мѣстото си. Кждѣ *икиндия* и по кжсно кехаитѣ и другитѣ по възрастни и женени лица си отиватъ отъ хорото, за да продължатъ веселбитѣ по кръчмитѣ и кжщитѣ. Младитѣ изграятъ до *заникъ слонце* и послѣ развалятъ хорото. Момитѣ си отиватъ въ кжщи, а момцитѣ оставатъ на хорището да играятъ *поседница* (ржченица) и да се *борятъ*. При боренето момцитѣ се раздѣлятъ на двѣ партии: овчари и сулинаджии сж на една страна, а мом-

цитѣ отъ другитѣ съсловия — на друга. Овчаритѣ почти всѣкога оставатъ побѣдители на хорото, но на пехливанлъка чойстишъ се засрамяватъ. Тѣ, наистина, сѫ едри и здрави, но москулитѣ имъ не сѫ твърдѣ яки, поради не упражнението въ по тежки работи. Зидаритѣ, ако и да сѫ по дребни на ръсть отъ овчаритѣ, обаче тѣ работятъ тежки работи и москулитѣ имъ сѫ доста заякнали. При единочната борба (пехливанлъкъ) зидаритѣ—пехливани чйостишъ *напрашеватъ* гърбовотѣ на суровитѣ овчари. Въ такъвъ случай послѣднитѣ се сърдятъ, крѣщятъ, но нѣма що да направятъ. Зидаритѣ, които постоянно сѫ изложени на оскърбления отъ страна на овчаритѣ, когато сполучатъ да надвиятъ на всичкитѣ пехливани—овчари, извънредно се радватъ и устрояватъ веселба въ честь на другаритѣ си побѣдители.

Слѣдъ свършване пехливанлъка, овчаритѣ се събиратъ по редъ въ кѫщитѣ си да се гощаватъ и веселятъ. Веселбата е придружена пакъ отъ хоро. Послѣдното се прави на широкитѣ потони (коридори), които се намиратъ на вторитѣ кѫщни катове. Отъ тропота на овчаритѣ, женитѣ и момитѣ се разлюлява цѣлата кѫща. Кѫщнитѣ хорá, наречени *манастирски*, сѫ по-бързи и по-тропливи. Женитѣ по потонитѣ не сучатъ, а скачатъ и тропатъ както и мѫжетѣ. Едновремѣнно съ свиренето и играненето се пѣятъ и тропливи пѣсни.

Алинь день (свѣти Илия). — Въ Срѣднитѣ Родопи на всѣкѫдѣ по чукитѣ и бърдата има малки или голѣми гармади (купове) камъни отъ развалени зидове. Мѣстното население нарича по-голѣмитѣ гармади *селища*, *манастиръ* и *калета*, а помалкитѣ *чйорквици*. Послѣднитѣ носятъ названията на много свѣтци (св. Илия, св. Духъ, св. Марина, св. Кирикъ и пр.). Близкитѣ до селата староврѣмски *чйорквици се тачатъ* отъ населението и въ деньтъ на праздника на мѣстото се коли курбанъ и се *свѣти вода*. Населението отъ близкото село и близкитѣ колибаци излива почти цѣло на черквицата, гдѣто, освѣнъ извършването на религиознитѣ обряди, се устроява и голѣма веселба. На свѣти пророкъ Илия сѫ посвѣтени много Срѣдно Родопски староврѣмски черквици и праздника свѣти Илия се счита отъ Родопското население за много *тйошекъ* (голѣмъ). *На день Алиндень* (20 Юлий) прѣди обѣдъ моми и момци, стари и млади *ходятъ* на *барчина* (мѣстото гдѣто е черквицата, посвѣтена на свѣти Илия), за да се веселятъ. Момитѣ и момцитѣ отиватъ пѣшъ, а женитѣ и мѫжетѣ възсѣдатъ коне и мулета, на които сѫ закачени и завързани сини халища и алено-шарени торби пълни съ хлѣбъ, клинъ и други ястия. Обстановката на барчината е такава: близо до гармадата камъни (староврѣмската черквица) се простира една полянка, не по-малка отъ единъ декаръ и не по-голѣма отъ 10-20 декара. Полянката е заобиколена отъ подкастрени и прикършени ели или борики. Подъ елитѣ на трѣвата сѫ постлани сини халища и конски козиневи

чулове. Врѣзъ халищата и чуловетѣ сж насѣдали въ форма на много колела мжже, жени и дѣца. Колелата се състоятъ отъ едно или нѣколко роднини или сѣмейства. Около женитѣ се намиратъ пълни торби, папуце и други вѣщи. Вжтрѣ въ колелата надъ халищата сж сложени пахури, буренца, шишета и други сждове, пълни съ вино и ракия. Тъкмо въ срѣдата на полянката двама гайдажии свирятъ чифтъ гайди, а около тѣхъ се вие голѣмото хоро. Много моми и момци играятъ по терлици (безъ калеври), защото полянката е покрита съ гжста, но кжса трѣва. Близо до черквицата горятъ огньове, а врѣзъ послѣднитѣ сж поставени голѣми казани, въ коитоври курбаньтъ (месо съ *карма* т. е. *кешкекъ*). Двадесеть тридесеть метра на страна отъ казанитѣ на една височина сж наклекали нѣколцина

цигани, които погледватъ ту хорото, ту казанитѣ съ кешкека. Въ околнитѣ горички и халмоци *турмятъ* ([13]) огньове, на които се печатъ чевермета на отдѣлнитѣ сѣмейства и за продань. Вънъ отъ полянката, по *стармулацитѣ* и халмоцитѣ сж напждени да пасатъ десятки и стотини изоглавени мулета и коне. Около послѣднитѣ се въртятъ малки момчета — ратайчета и пждаритѣ.

Мухабетитѣ, хорото и крамолитѣ *на барчината* ставатъ тъй както и на селското хорище, съ тая само разлика, че вино и ракия има въ достатъчно количество и слѣдователно кефлиитѣ сж много повече. Кждѣ икиндия женитѣ, бабитѣ и нѣкои стари мжже се набиратъ на гармадата (черквицата), гдѣто свещеника прави молебствие и свѣти вода. Слѣдъ това женитѣ се нареждатъ на двѣ редици, обърнати съ лицата си една срѣщу друга, поставятъ на земята прѣдъ себе си хлѣбъ и сирене и *ломятъ за св. Илия да дава здравие и берекетъ*. Въ сжщото врѣме готвачътъ ломи курбаня, като поднася на всѣки човѣкъ по едно кжсче отъ уваренъ черенъ дробъ. Като се свърши ломенето, отъ курбаня (кешкека) разсипватъ въ нареденитѣ сахани за ядене. Отдѣлнитѣ сѣмейства и роднинскитѣ дружини приготвюватъ трапезитѣ и ядатъ така, както си сж наредени на колелото или пъкъ нѣколко колелета се съединяватъ въ едно, размѣстватъ ястията да сж близо на всички и ядатъ заедно. Прѣзъ врѣме на яденето само нѣколко моми и момци играятъ на хорото и то сами да се не прѣкжсва. Като се наяде нѣкоя мома, хваща се на хорото, а друга се пуща и отива да яде. По тоя начинъ всички присжтствующи на барчината се нахранватъ безъ да се прѣкжсне играненето. Слѣдъ нахранването по старитѣ си тръгватъ за село, а по младитѣ оставатъ и продължаватъ веселбата още единъ часъ. И на барчината първенството е на кехаитѣ и овчаритѣ. Послѣднитѣ, като се кефлендисатъ, чйостишь се сборичкватъ съ другитѣ момчета за хороводството, а привечерь сборичкванията се прѣобръщатъ на непрѣкжсната *наварда*([14]). Когато остане единъ часъ до захожданета на слънцето, веселбата на барчината се прѣкратява, но

навардата продължава Овчаритѣ и другитѣ момци още се каратъ и разправятъ. Изъ пжтя (надолу къмъ село) момитѣ пѣятъ, не намѣсенитѣ въ навардата овчари гърмятъ съ пищовитѣ си и се провикватъ, а всички други, които сж зели участие въ навардата, се ругаятъ, фирятъ се (гонятъ), тласкатъ се, търкалятъ се изъ урвитѣ, а по нѣкога и наранявать съ ножове, но съвсѣмъ леко колкото за уплашване. На мѣстата, прѣзъ които се връщатъ моми и момци, се валятъ и търкалятъ китки, кърпи, фесове, терлици, кюляфи и шарфети (чалми), дулами, шалове и пр. Когато момитѣ и по мирнитѣ момци слѣзатъ въ село, правятъ хоро на хорището и играятъ до мръкване. Така се захваща и свършва праздника свѣти Илия въ Срѣднитѣ Родопи.

Ако се случи прѣзъ голѣмитѣ праздници (Петровдень, св. Недѣля и св. Илия) да вали дъждъ, старитѣ се веселятъ въ кжщи и въ механитѣ, а момитѣ и момцитѣ правятъ хоро въ вжтрѣшнитѣ покрити дворове на кжщитѣ. Въ дворетѣ се играе тропливо хоро и се пѣятъ леки и тропливи пѣсни.

Главилки (годежи) **и женилки** (женидби) — Срѣдно Родопскитѣ овчари се главйотъ (годятъ) отъ 25 си година нататъкъ, а се женятъ когато навършатъ 28-30 години. Но щомъ овчаритѣ прѣхвърлятъ 30 си година и до това врѣме още не сж се оженили, зематъ вече да се считатъ за прѣстарѣли и тогазъ *„трѣбва село да стане мукаетъ да се уженятъ“*. До женидбата си овчаритѣ сж непорочни въ нравствено отношение. Наистина, тѣ чйостишъ приказватъ безнравствени приказки и псуватъ, но по нататъкъ отъ псувнитѣ не отиватъ. У овцевъдството се е установило убѣждението, че гдѣто има безнравственость, тамъ нѣма берекетъ. Който борави около овце, той трѣбва да е чистъ въ всѣко отношение. Когато между овчаритѣ стане дума за пропадането на нѣкой кехая, ако не е добрѣ обяснено отъ какво е пропадналъ, питатъ се какъвъ е билъ послѣдниятъ въ нравствено отношение. Каже ли се, че кехаята не е билъ толкозъ нравственъ, пропадането му отдаватъ *на лошитѣ работи*, които е вършилъ. Овчаритѣ не търпятъ помежду си другарь съ безнравствено поведение, защото такъвъ принася *дженебетлика си* и на имането.

Овчаритѣ залюбватъ момитѣ лѣтѣ по праздницитѣ, като гледатъ само вънкашностьта ѝ; всичкитѣ други качества на момитѣ овчаритѣ узнаватъ отъ домашнитѣ си, които постоянно живѣятъ въ село и добрѣ знаятъ добритѣ и лошитѣ качества на всѣка селска мома. Овчаритѣ нѣматъ възможность лично да узнаватъ какви сж момитѣ, едно че малко врѣме живѣятъ въ село и друго, че момитѣ съ неродннна момци немогатъ сами да се събиратъ и приказватъ. Въ Срѣдно Родопското население нравственостьта е много строга, даже прѣкалено строга. На хорото мома и момъкъ, които не сж роднина, немогатъ да играятъ единъ до други и на саме не могатъ да се събиратъ и си при-

казватъ. Ако нѣкой момъкъ се хване на хорото до мома не роднина, тя веднага се пуща. Не направи ли това, то старитѣ жени ще захванатъ да се кикотатъ и да се гаврятъ съ нея. А пъкъ майка ѝ и баща ѝ ще се намусятъ и вечерьта у тѣхъ непрѣменно ще я мъмрятъ, а може би и ще я биятъ. Мома, която не е толкова срамежлива и за която се пръскатъ слухове, че се събирала на саме съ нѣкой момъкъ, мѫчно може да се омѫжи.

Овчарьтъ, който е аресалъ нѣкоя мома, ако родителитѣ му сѫ съгласни да се ожени за нея, праща нѣкоя своя роднина, обикновено сестра си или леля си, да попита момата и родителитѣ ѝ *ще го зематъ* ли или не. Ако момата и родителитѣ ѝ се съгласятъ, сестрата или лелята дава на момата отъ страна на момъка за *лишенъ* сребъренъ прьстенъ, 3—4 дюкме или една лира, въ замѣна на които момата праща на момъка своя прьстенъ и единъ *аглокъ* (домашна бѣла кърпа). Слѣдъ размѣняването на прьстенитѣ овчарьтъ и момата се считатъ *закачени* (полузагодени), но главилката още не е *закрѣпена*. Закрѣпянето става тъй: въ сѫбота зараньта овчарьтъ ще прати въ кѫщата на бѫдещия си дѣдо и баба единъ бравъ (живъ или заколенъ) и 10—15 оки оризъ и кърма. Послѣднитѣ ще сготвятъ за вечерьта ястия отъ месото и оризя, ще приготвятъ дарове и ще чакатъ *мумаритѣ*.([15]) Въ сѫбота вечерь овчарьтъ, родителитѣ, роднинитѣ и съсѣдитѣ му, придружени отъ една или нѣколко гайди, свирещимъ и пѣещимъ се отправятъ за *моминитѣ дворове*. Тамъ ги посрѣщатъ весело, засмѣно и ги настаняватъ въ кйошка или друга стая. Момата — *главеница* (годеница) излиза прѣдъ момаритѣ, цѣлува рѫка на годеника си, родителитѣ му и всички други момаре. Майката на момъка — годеникъ дава на бѫдещата си снаха една реденица 5—10 златни ирмиличета за лишенъ, въ замѣна на което момината майка *дарова* бащата на момъка съ риза, майка му съ тестемель, а другитѣ момари съ по единъ аглокъ. Слѣдъ това слѣдватъ пѣснитѣ, гощавката и хорото. Ракията донася момъкътъ, а виното е отъ моминитѣ роднини. Овчаритѣ стоятъ сгодени 1—2 —3 чйостишь и повече години. Слѣдъ една година отъ сгодяването овчарьтъ *носи гиздило* на годеницата. При поднасянето на гиздилото има пакъ веселби и гощавки. Гиздилото се състои отъ сребърни накити, *синджирь* съ игли за пазухитѣ, *подбраникъ*, *трепка* или *курешница*, *зюнки* за пояса, *калченица* (копринена кърпа), червени калеври и други нѣща. Освѣнъ това овчарьтъ всѣка пролѣть, като се връща отъ полето, донася армаганъ на годеницата си състоящъ се отъ зюнки, кърпи, портокали, стафиди, смокви и други нѣща. Тия армагани ги прѣдава майката или сестрата на момъка. Ако годеницата е отъ сиромашко сѣмейство, годеникътъ ѝ купува *прело* и *претика* да си направи дарове и други вѣщи. Чйостишь годеникътъ дава на годеницата си и по нѣколко оки вълна. До като овчарьтъ се *глави* (годи), отношенията съ годеницата му сѫ та-

лива: когато е хороводецъ, т. е. играе на мжжкия поводникъ, годеницата му се хваща на женския поводникъ; ходи въ домътъ на годеницата си и приказва съ нея, но въ присжтствието на родителитѣ ѝ. Ако въ нѣкоя кжща има межия или пугрелка (сѣденка), и годеницата може да отиде тамъ, но ако присжтствува и годеника ѝ. Между годеника и годеницата не се допущатъ никакви волности, даже не могатъ да играятъ единъ до другъ на хорото. Когато овчарьтъ есень тръгне за полето, отива въ кжщата на годеницата си да ѝ каже сбогомъ. Послѣдната му дава чрѣзъ друга мома китка и го изпраща, но само до пжтнитѣ врата на кжщата.

Слѣдъ нѣколко годишенъ годежъ овчарьтъ напуща овчарството, т. е. самъ прѣстава да пасе овце и се оженва. Овчарскитѣ свадби както и на всички други съсловия въ Родопитѣ винага се извършватъ тържествено, т. е. съ пѣсни, свирни и гошавки. Младата невѣста се завежда въ новъ домъ, на който тя става пълна господарка.

Ако нѣкой овчарь залюби годеницата на момъкъ не овчарь и послѣдната се съгласи да го земе, овчарьтъ нарежда да се развали годежа. Въ случай че и родителитѣ *уйдисатъ на ума на дъщеря си*, годежътъ се разваля лесно. Моминитѣ родители връщатъ нишена на годеника, но ако послѣдниятъ го неприеме, въпросътъ се разрѣшава отъ свещеника и селскитѣ чорбаджии. Послѣднитѣ не зематъ друго рѣшение, освѣнъ момата и родителитѣ ѝ да платятъ въ двоенъ размѣръ разноскитѣ, които е направилъ годеникътъ. Обикновено тия разноски ги плаща виновниятъ овчарь не лично, а чрѣзъ родителитѣ на момата. Слѣдъ това овчарьтъ се сгодява или по-чйостишъ веднага се оженва за разоставената годеница. Но ако моминитѣ родители се не съгласятъ да се развали първия годежъ, овчарьтъ съ съгласието на момата *отсурнува* (отвлича) чуждата годеница. Сурненето става тъй: овчарьтъ нагласява на кое мѣсто да го чака годеницата, послѣ събира нѣколцина свои другари и приятели овчари и тръгва съ тѣхъ да краде момата. Послѣдната, като види овчаритѣ, захваща да вика и плаче, мжчи се ужъ да побѣгне, но овчаритѣ я хващатъ за ржката и я повеждатъ съ себе си. Ако момата изъ пжтя срѣщне нѣкои лица, приструва се, че не е съгласна да я крадатъ, плаче, търза се и се стреми да се откопчи отъ ржцѣтѣ на овчаря, който я води, но като измине срѣщнатитѣ лица, прѣстава да плаче, да се търза, а си върви мирно. Щомъ крадцитѣ и момата влѣзатъ въ кжщата на овчаря, затварятъ добрѣ вратата и се приготвятъ за отбрана. Слѣдъ десетина минути кжщата на овчаря се заобикаля отъ нападатели. Послѣднитѣ се състоятъ отъ годеника на момата,

*) Свадбитѣ въ Срѣднитѣ Родопи сж описани отъ г. Шишкова въ „Родопски Старини" кн. II. Овчарскитѣ свадби сж само по тържествени и въ друго се не отличаватъ.

родителитѣ, братята, роднинитѣ, приятелитѣ му, родителитѣ на момата и много други сеирджии. Роднинитѣ на годеника носятъ колове, брадви и други такива и се мѫчатъ да разкъртятъ вратитѣ и влѣзатъ въ кѫщи; родителитѣ и роднинитѣ на момата плачатъ, псуватъ и отправятъ много проклетии къмъ дъщеря си и родината си, която ги е *усрамотила*· Защитницитѣ отъ вѫтрѣ насочатъ пищови и пушки прѣзъ прозорцитѣ и дупкитѣ на кѫщата и заплашватъ нападателитѣ да се разотидатъ, инакъ лошо ще стане. Атаката и защитата се продължава най-много единъ часъ, послѣ *умйокнуватъ* и захващатъ да се разотиватъ. Остава само момината майка. която си е заврѣла рѫцѣтѣ въ хълбоцитѣ, плаче, прѣвива се и се моли да я пустнатъ да каже *само двѣ думи* на дъщеря си и сетнѣ да прави каквото ще. Но защитницитѣ не удовлетворяватъ майчиното желание, като ѝ казватъ: „*ела утрѣ на свадбата, сига та ни пускаме*“. Когато и майката се махне, защитницитѣ и женитѣ, които сѫ вѫтрѣ въ кѫщи, захващатъ да се разпореждатъ за свадбата. Най-първо се дири попа, но послѣдниятъ изпърво отказва да *вѣнчае младитѣ* подъ прѣдлогъ, че момата е била годеница и *работата не била още сгудена* (уредена). Въ това врѣме доброволни посрѣдници се мѫчатъ да спогодятъ двѣтѣ враждебни страни. Но ако не успѣятъ, свещеникътъ и чорбаджиитѣ издаватъ своето рѣшение: виновниятъ овчарь да заплати на унижения и оскърбения годеникъ направенитѣ отъ него разноски въ двоенъ размѣръ и да купи за черквата 2—3 оки восъкъ или пъкъ 4—5 оки зехтинъ. Свещеникътъ чака най-много 24 часа желаемата спогодба. Но ако слѣдъ това врѣме не послѣдва спогождение, вѣнчава младитѣ и оставя странитѣ да се разправятъ слѣдъ вѣнчаването. Въ случай че оставениятъ *на пѣсъка* годеникъ не желае да се спогоди и се оплаче на владиката или мѣстния забитинъ, *виновникътъ* чрѣзъ бившия си влиятеленъ кехая *подмаже*, т. е. даде нѣкоя лира на забитина, послѣдниятъ посплаши тѫжащия се, посрѣдницитѣ изново се намѣсятъ и слѣдъ това веднага сърдититѣ омекноватъ и се спогаждатъ. Когато една мома се открадне съ нейно съгласие, мѫчно може да се извади отъ кѫщата, въ която е въведена, но ако се случи такъво нѣщо, т. е. ако нападателитѣ сполучатъ да я извлѣкатъ отъ кѫщи, веднага я прѣдаватъ на годеника ѝ, и свещеника вѣнчава *младитѣ* безъ да пита момата, желае ли или не да се омѫжи за годеника си. Та и годеницата толкова се не противи, ако я прѣдадатъ на годеника ѝ. Тя е засрамена, омърлушена отъ случившето се съ нея и безъ ропотъ се помирява съ сѫдбата си, толкова повече че и родителитѣ ѝ се обявяватъ противъ нея. Но, както казахме, съвсѣмъ рѣдчицъ може да се извади отъ кѫщи откраднатата годеница. Обикновено откраднатата мома, било годеница или не, рѣшава въпроса. Тя се показва прѣзъ прозореца на родителитѣ си и роднинитѣ си и казва, че каквото е търсила, намѣрила го ѝ, слѣдователно, нѣма защо да ѝ се бъркатъ въ желанието и стореното.

Срѣдно-Родопскитѣ овчари се женятъ за моми отъ тѣхнитѣ или близкитѣ села. Отъ далечни села тѣ не зематъ жени. Българкитѣ и гъркинитѣ отъ селата находещи се въ Бѣломорската равнина сѫ много влюбватъ въ нашитѣ овчари, но послѣднитѣ отблъскватъ любовьта имъ и се отнасятъ къмъ тѣхъ съвсѣмъ хладнокръвно. Влюбенитѣ моми (гъркини и българки) сѫ добри въ всѣко отношение, на всѣкѫдѣ биха отишли съ овчаритѣ, но послѣднитѣ ги отблъскватъ, защото много повече обичатъ роднитѣ си планини и хубавитѣ Родопчанки и защото не желаятъ да завеждатъ въ селото си мома, на която родътъ не знаятъ ни родителитѣ му, ни съселенитѣ му. Родопскиятъ овчарь трѣбва да води жена отъ родъ, извѣстенъ на цѣло село, ако иска да се ползува съ уважение. Инакъ ще търпи всѣкакви унижения и *клепчийкитѣ*[16]) жени веднага биха скроили много приказки, биха казали, че „гъркинята му е прикачена *истерь истемесъ*.....“, други биха рекли, че е „*голъ* (сиромахъ) и за пари е велъ жена съ *фуста*“. Изброяватъ се нѣколцина овчари, които не сѫ могли да надвиятъ на сърдцето си и сѫ се оженили за моми — полчански, но не сѫ се върнали въ Родопитѣ, а сѫ останали да живѣятъ въ полето. За такива овчари, се пѣятъ и пѣсни. Единъ Чепеларски овчарь и послѣ кехая се влюбилъ въ една мома полчанка и се оженилъ за нея, но домашнитѣ и родителитѣ му не били благодарни отъ тая женидба, при всичко че жената била добра, та се не върналъ вече въ Чепеларе. Тая женидба била необикновено събитие за Чепеларскитѣ моми и момци, та я възпѣли съ слѣдующата пѣсень.

Да знаиш, майчю, да знаиш,
Каква сам мума загалил
В равнуну поле широку:
Тйоничка Ванке висока,
Бѣличка още черночка.
Утирну рану станува
Равнине дворе да мете,
Метеше пѣсня пѣеше
И майци хи си думаше:
— Халал ти, майчю, ни правем,
Дену сам мела и мила,
Батю му измет правила,
Га ма ни даваш, малеле,
Ваню му кехейонуму
Нах дахан нах Чепеларе.“
— Дощерю, моя майчина,
Ни видиш ли ми, дощерю,
Друшкине туф устануват,
Пак ти нах дахан да идиш,
Нах дахан нах Чепеларе
Сас Ване сас кехеена“.
— Майчице, стара майчице,
Е си друшкине ни глйодам,
Е ща сасъ негу да идам
Нах дахан нах Чепеларе.

Подобна пѣсень, въ която тоже се споменува какъ Родопчанинъ българинъ се влюбва въ гъркиня и остава въ Бѣломорската равнина, тоже се пѣе въ Ахъ-челебийско:

Туне ле, балну ли ти е,
Туне ле, желну ли ти е,
Как са е Колю заглавил,
Заглавил още уженил
За Искечюска гаркиня
. . . .
. . . .
. . . .

Болести и смърть. Овчаритѣ чйостишь се разболѣватъ и мнозина отъ тѣхъ умиратъ въ най-цвѣтущата си възрасть. Най-много се разболѣватъ и умиратъ ония овчари, които отиватъ въ Ениджленското поле на *гизльо* съ шилетата. Врѣмето, прѣзъ което слизатъ въ полето, е най-горѣщо. Денѣ слънцето пече силно и изпарява застоялата въ локвитѣ и блатата вода. Отъ това въздухътъ става тежъкъ и не здравъ. Нощѣ напротивъ въздухътъ е хладенъ, даже и студенъ. Овчаритѣ прѣзъ деньтъ се много потятъ, а нощѣ изтиватъ. Тая именно промѣнчивость е причината на разболѣванията. Обикновено овчаритѣ се разболѣватъ отъ тифусъ, тифусна обикновена треска. Послѣдната болесть е опасна, но първитѣ сж много по-опасни. Освѣнъ тия болести по нѣкога се заразяватъ и отъ едрата шарка, която тоже е фатална болесть Отъ други белести овчаритѣ рѣдчишъ страдатъ. Заболѣлитѣ овчари се занасятъ съ мулета и коне въ роднитѣ си села или оставатъ да лежатъ въ полето.

Забѣлѣжено е, че повече овчари мратъ слѣдъ 25 годишната си възрасть, а по малко прѣди да достигнатъ тая възрасть. Много умрѣли овчари оставятъ годеници. Когато нѣкой годеникъ овчарь се разболѣе въ полето и боленъ го донесатъ въ селото му, годеницата му споредъ обичая не отива да го види. Но ако болниятъ умре, годеницата му поднася варакосана китка и аглокъ и чйостишъ придружава погребалното шествие. Слѣдъ смъртьта на овчаря годеницата му въ знакъ на жалейка (трауръ) носи чисто бѣлъ (безъ шарки) *тестемелъ* (кърпа), ***наклоненъ*** (надвесенъ) надъ челото си. Тя *тачи* (жали) годенпка си шесть мѣсеци или година. Прѣзъ врѣме на тачението, тя не ходи на сѣденки, на хоро и не пѣе. Слѣдъ изминването на шестьтѣ мѣсеци или годината, тя се загодѣва и се омжжва за другъ момъкъ; но втората любовь не е както първата. Нажалената годеница и слѣдъ омжжването си за другъ момъкъ си остава тжжна. Даже тя и на стари години си спомня съ горесть на сърдцето *първото любе*, което *загина младо и зелено въ равнуну поле широку*. Много жени и стари бабички — Родопчанки пазятъ като святини скжпи спомени (пръстени и др. нѣща) отъ загиналитѣ си на млади години *порви севдйе*.

Когато нѣкой овчарь — годеникъ се помине, годеницата чрѣзъ майка си повръща на родителитѣ на загиналия си годеникъ *всичкото гиздилу* ([17]) (сребърнитѣ вѣщи), съ изключение на сребърния пръстенъ, който си задържа за споменъ. Колкото и да е мило гиздилото на нажалената годеница, тя по необходимость трѣбва да се раздѣли и съ него, както по неумолимость на сждбата се е раздѣлила и съ годиника си. Прѣди да връчи на майката гиздилото, тя се нагиздва съ него за послѣденъ пжть, плаче, *припѣва се* ([18]), цѣлува герданя и другитѣ нѣща, пѣе жални пѣсни. Слѣдъ това плачещимъ сваля гиздилото отъ себе си, прѣгръща майка си, прѣдава ѝ гиздилото и силно изпищѣва, когато остане безъ него. Въ това врѣме майката тоже

плаче и прѣгръща дъщеря си. Въ домътъ на годениковитѣ родители се повтаря сѫщата сцена. Двѣтѣ майки плачатъ и разхвърлятъ гиздилото изъ кѫщи. *Пустелу му и гиздилуту и кичилуту, ага ми нема миличкие синчокъ*, нарежда и пищи дълбоко нажалената майка. Ако родителитѣ на загиналия овчарь — годеникъ много обичатъ синовата си годеница, при това сѫ и заможни, повръщатъ ѝ обратно часть отъ гиздилото да го носи за споменъ. Въ такъвъ случай годеницата остава много благодарна на годениковитѣ ѝ родители и ги почита като баща и майка. Независимо отъ това, ако умрѣлиятъ овчарь има по малъкъ братъ, послѣдниятъ може да вземе за жена братова си годеница, разбира се, ако послѣдната го обикне, както е обичала и брата му.

II. Кехаи.

Вънкашность.—По вънкашность кехаитѣ по всичко приличатъ на овчаритѣ, само че сѫ по възрастни и по *шишкави*. Тѣ се обличатъ съ такива дрѣхи, съ каквито се обличатъ и овчаритѣ прѣзъ празницитѣ. Изключение правятъ киченатa кепя и забуньтъ. Киченатa кепя е направена отъ черна груба аба, която отъ външната си страна е накитена съ черни вълнени *рйохни* (осукани връвчици) дълги 2—3 см. Киченета кепя е дълга до колѣнитѣ и е съ кѫсички рѫкави. Платоветѣ за тия кепи се работятъ най-много въ селата: Триградъ, Кестенжикъ. Балабанъ и Михалково (Търешко). Кроежътъ на забуня е сѫщо такъвъ, какъвто е и овчарския, само че копчетата отпрѣдъ не сѫ отъ жълта тель, а отъ ибришимени ключове и черни валчести петелки, прилични на излѣени куршюми. Освѣнъ това забуньтъ отпрѣдъ изкусно е нашаренъ съ ибришимъ и бикмьо. Кехаитѣ носятъ на пояситѣ си нови черни или тъмно червени силяхлъци, въ които сѫ втикнати *чюфтлеме ножове* (съ двойна но споена ножница), отъ които единиятъ е по голѣмъ, а другиятъ по малъкъ. Между два листа на силяхлъка сѫ заодени нѣколко дървени *четелки*[19]) и то ако кехаята е неграмотенъ; а ако е грамотенъ, отъ лѣвата страна на силяхлъка на самата тасма или на пояса е запасанъ пиринченъ турски дивитъ. Въ силяхлъка е втикнатъ и доста дълъгъ чибукъ съ пиринчена или прѫстена лула. Други орѫжия и такъмъ кехаитѣ не носятъ на пояситѣ. На чалмитѣ чйостишъ забождатъ малки четелки, които едвамъ се видятъ, а грамотнитѣ турятъ потрѣбнитѣ си книжа между кюляфа и феса или пъкъ въ палаекитѣ, които сѫ прикачени прѣзъ рамото.

Конь и пѫтуване.—Кехайскиятъ *конъ—бинекъ* е отъ мѣстна Родопска и Енидженска порода. Той има срѣденъ ръсть, дебели крака, пълна и набита снага и гѫста и дълга грива. Коньтъ е осѣдланъ съ семеръ, обшитъ съ бѣлъ мешинъ. Палдъмътъ, прѣкърсникътъ и попрѫгътъ на семеря сѫ каишени и натопени съ зехтинъ или лой. Оглавътъ (юларя) е тоже каи-

шенъ. Връзъ оглавътъ на конската глава се намира *гемъ* (юзда), украсенъ съ метанически пулове и мешинени осукани кичилки (висулки). На самаря сѫ прикачени турски широки зенгии съ каишени подвръзки. На *кашоветѣ* и *куцакя* (задната часть на самаря) се прикачватъ мешинени хейбета (дисаги), овръзани на отверстията съ тѣсни тасмички. Въ дисагитѣ сѫ турени: една върваница тютюнъ, мешинена торбичка съ млето кафе и малка дървена лъжичка въ нея, връзанъ въ кърпа захарь, два три *филджена* (кафейни чешки), *джевве*, *пахуръ* или шише съ ракия, хлѣбъ или качамакъ, сирене и чеверме и разни други дреболии. Връзъ самаря е прѣметнатъ у два ката козиневъ конски чюлъ, а връзъ него е прѣметнатъ червенъ шалъ съ рйохнитѣ назадъ къмъ *капулата* на коня. Шалътъ, чюлътъ и дисагитѣ сѫ стегнати *размѣтешено* съ единия край на вѫжето, което е опито на *облака* (прѣдната дъска на самаря). Така е стъкменъ кехайскиятъ конь за пѫтуване съ него. Ходътъ на коня не е много бързъ, нъ и кехаитѣ не бързатъ много, когато пѫтуватъ. Напротивъ тѣ обичатъ конетѣ имъ да вървятъ *рахванъ*, т. е. закрѣпено и по-полека. Когато кехаитѣ лѣтѣ закарватъ максула на агитѣ въ Енидженско, на връщане чйостишъ се събиратъ нѣколцина и пѫтуватъ заедно. Изъ пѫтя тѣ се *хохрятъ*, (смѣятъ се съ дебелъ гласъ), шегуватъ се, пушатъ тютюнь съ чибуцитѣ си, чйостишъ си подаватъ едни на други пахуритѣ съ ракия и се черпятъ. Слѣдъ 2—3 часово пѫтуване тѣ се спиратъ край нѣкоя вода, сѣдатъ на зелената морава, накладатъ огънь, ядатъ, піятъ кафе, пушатъ тютюнь, приказватъ и послѣ пакъ се качватъ на коньетѣ си и продължаватъ пѫтя си. Кехаитѣ, когато пѫтуватъ нѣкѫдѣ на далечъ, водятъ съ себе си и нѣкой свой прислужникъ (одажия, мандражия, ратай и пр.). но отъ селото до мандрата или до стадата и обратно тѣ пѫтуватъ и самички. Ако се случи, когато кехаитѣ пѫтуватъ на далеко да се смѣсятъ съ тѣхъ и други пѫтници сиромаси, послѣднитѣ се считатъ като пѫтни гости на първитѣ. Кехаитѣ ги черпятъ и гостятъ изъ пѫтя. Въ замѣна на това гоститѣ—пѫтници услужватъ както могатъ на кехаитѣ. Обикновено тѣ наглеждатъ кехайскитѣ коне, кладатъ огньоветѣ, варятъ кафе и пр. Когато кехаитѣ пѫтуватъ зимѣ, вечерьта се установяватъ въ ханищата, и то ако нѣматъ въ селото приятели и познати хора. Ханджиитѣ сѫ много услужливи къмъ кехаитѣ и всѣкакъ се трудятъ да имъ угодятъ, защото знаятъ, че послѣднитѣ сѫ *джумертъ*[20]) и при едно по добро разположение ханджията ще бѫде по-богато възнаграденъ за прислугата си. Ако нѣкой приятель покани кехаята на госте въ кѫщата си, послѣдниятъ като си тръгне на заранята не пита какви разноски е направилъ за да ги заплати, защото знае, че е билъ на госте, и приятельтъ му нѣма да му иска пари. Но кехаята, за да не остане длъжанъ на приятелската кѫща, развръзва кесията и дава на всички дѣца по нѣколко гроша бакшишъ. По тоя начинъ той се издължава

напълно, пъкъ и дѣцата оставатъ много благодарни отъ гостенина си. Съ по малко думи казано кехаитѣ, когато пжтуватъ, въ всичко подражаватъ турскитѣ аги и беeве. Сиромаситѣ пжтници, като знаятъ тия навици на кехаитѣ, винаги гледатъ да се присламчатъ около тѣхъ, за да могатъ по-лесно и по-ефтино да пжтуватъ.

Душевни и умствени качества.—Кехаитѣ сж излѣзли изъ овчарската срѣда и затова тѣ притежаватъ почти сжщитѣ душевни и умствени качества, каквито притежаватъ и самитѣ овчари. Но при всичко това у кехаитѣ се забѣлѣжватъ особени характерни чърти, които не сж присжщни на овчаритѣ. Впрочемъ това лесно се обяснява, като знаемъ кои овчари ставатъ кехаи. По-рано споменахме, че всички овчари желаятъ да станатъ кехаи, но не на всички се изпълнюва желанието. Само по умнитѣ, по-енергичнитѣ и по-честнитѣ овчари сполучватъ да станатъ *тйошки* кехаи, а по-тъпитѣ и не енергичнитѣ си оставатъ само съ овчарството. Единъ свѣстенъ овчарь, който се е отличавалъ отъ другаритѣ си по умственитѣ си качества, щомъ стане кехая, заживѣва другъ животъ, натоварва се съ други длъжности и си прѣдава друго значение прѣдъ хората. Бившитѣ овчари, като станатъ кехаи, т. е. промѣнятъ работата си, измѣняватъ и нѣкои отъ навицитѣ си. Изпърво кехаитѣ въ обноскитѣ си не се отличаватъ отъ другитѣ овчари, но отъ послѣ съвсѣмъ се измѣнятъ. Тѣ ставатъ горди и до нѣкждѣ надмѣнни. Прѣдъ населението и прѣдъ властитѣ се *държатъ на високо*. Иска имъ се да ги уважаватъ и почитатъ. Когато говорятъ, употрѣбяватъ много турски поговорки и други остроумни изречения. Кехаитѣ сж хладнокръвни, непоколебими и доста инатчии, но при това тѣ сж изкренни и незлобиви. Зависть у тѣхъ не сжществува. По-нѣкога се появява съперничество помежду и то само за кѫшли и планини. Общественитѣ работи толкова ги не интересуватъ, но когато другитѣ чорбаджии ги помолятъ да свършатъ нѣкоя работа прѣдъ по-виспитѣ власти, тѣ охотно се съгласяватъ и то не толкова отъ любовь къмъ самата работа, а да докажатъ, че иматъ влияние прѣдъ властитѣ. Изключение правятъ само нѣкои кехаи — търговци, които сж по-родолюбиви, по-ученолюбиви и слѣдователно по-наклонни къмъ обществени работи. Мнозина отъ кехаитѣ — търговци сж грамотни и още по-мнозина харчатъ пари да образоватъ дѣцата си. Родопскитѣ кехаи вънкашно изглеждатъ, че сж съ *студени сърдца*, но въ сжщность тѣ сж много милостиви и доста щедри. Освѣнъ това тѣ въ земания даванията си никога умишлено не повреждатъ интереситѣ на лица, съ които иматъ смѣтки. Кагато даватъ пари и други стоки въ заемъ, тѣ не зематъ лихви. Съ овчаритѣ си уреждатъ смѣткитѣ безъ роптание и безъ да ги чюе нѣкой. Много рѣдчишъ овчарь се оплаква отъ кехаята си за каквото и да било. Кехаитѣ до като сж били овчари не сж били чисти отъ кражби на овце, но като кехаи, тѣ не позво-

ливатъ кражбитѣ и мъмрятъ овчаритѣ си, когато усѣтятъ, че сѫ крали.

Прѣдъ властитѣ и агитѣ.—Кехаитѣ чйостишъ иматъ работа съ правителственитѣ чиновници въ Ксанти и Гюмюрджине. Зимѣ тѣ ходятъ въ правителственитѣ учреждения да уреждатъ овчарски разправии (сбивания, нападения, кражби и пр.), а пролѣть иматъ работа съ финансовитѣ чиновници по беглика. Кехаитѣ иматъ голѣмо влияние прѣдъ всички турски чиновници и учреждения. Когато нѣкой кехая пристигне прѣдъ нѣкое правителствено учреждение, заптиитѣ и другитѣ по долни служащи му помагатъ да слѣзе отъ коня и веднага долагатъ на началника си за дохождането на еди кой си кехая. Началникътъ на учреждението, каквато и да има друга налѣжаща работа, ще я приустанови, ще приеме кехаята и ще го изслуша. Освѣнъ това турскиятъ чиновникъ ще отдаде голѣма почесть на високия посѣтитель, ще го черпи съ кафе и тютюнь и ще го изпрати до външнитѣ врата. Едно врѣме влиянието на нѣкои Родопски кехаи прѣдъ турскитѣ власти до тамъ е достигало, *да свалятъ отъ вѫжето осѫденъ човѣкъ на смърть*. Овчаритѣ, когато се хванатъ въ кражба, отървоватъ се безъ никакво наказание и то благодарение кехайскитѣ застѫпничества. Кехайското влияние прѣдъ властитѣ се дължи на агитѣ—притежатели на къшлитѣ и самата кехайска работа. Агитѣ винаги сѫ се застѫпвали прѣдъ властитѣ за кехаитѣ и овчаритѣ, които сѫ били на тѣхни къшли и сѫ наемали овцетѣ имъ. Отъ това застѫпничество и покровителство властитѣ сѫ дошли до убѣждението, че аговскитѣ и кехайскитѣ интереси сѫ свързани, и съ накърняването кехайскитѣ интереси едновpѣменно се накърняватъ и аговскитѣ интереси. А пъкъ агитѣ сѫ доста влиятелни прѣдъ висшитѣ власти въ Цариградъ и лесно могатъ да напакостятъ на разни мютесарифи, каймаками и кадии. Послѣднитѣ, като иматъ това прѣдъ видъ, угаждатъ на кехаитѣ, за да не разсърдятъ агитѣ. Освѣнъ това турското правителство гледа съ добро око всички свои поданици, които плащатъ много данъкъ на държавата. Кехаитѣ всѣка пролѣть внасятъ голѣми суми въ държавното съкровище за изплащане беглика на многобройнитѣ си стада овце. Това обстоятелство заставя турскитѣ държавни чиновници да се отнасятъ съ кехаитѣ не така, както се отнасятъ съ сиромаситѣ — раи. Кехаитѣ поддържатъ влиянието си съ дребни бакшиши и комплименти. Пролѣть тѣ подаряватъ на всѣки по *зѫбесть* чиновникъ по едно агне и по нѣколко оки сирене. Есень кехаитѣ, като свалятъ овцетѣ въ полето, занасятъ на висшитѣ чиновници и агитѣ по нѣколко оки оризъ, брано млѣко, терлици за ханъмкитѣ и пр. Кехаитѣ много почитатъ агитѣ—притежатели на овце и къшли, които имъ сѫ помогнали да се въздигнатъ както прѣдъ властитѣ така и въ поминъчно отношение. Отъ своя страна агитѣ изкренно обичатъ кехаитѣ си и се гордѣятъ съ тѣхъ. Когато нѣколцина аги се съберaтъ въ кафенета или другадѣ,

тѣ по много приказватъ за кехаитѣ, овчаритѣ и овцетѣ си, отколкото за други работи. Всѣки ага прѣхвалва своя кехая, а критикува кехаитѣ на събесѣдницитѣ си. По нѣкога между агитѣ става и скарване, ако нѣкой отъ тѣхъ каже оскърбителни думи за кехаята на събесѣдника си. Родопскитѣ *тйошки* кехаи до 1875 година сѫ имали такъво влияние прѣдъ турскитѣ власти, каквото сѫ имали и владицитѣ. Даже нѣщо повече. Прѣди 30—40 години отъ нѣкои Родопски кехаи сѫ се страхували и Ксантийския владика и Гюмюрджюнския мютесарифъ. Съврѣменници разказватъ, че когато Иванъ кехая отъ с. Долно Дерекьой влизалъ въ Гюмюрджине, мютесарифътъ, кадиитѣ и другитѣ чиновници излизали прѣдъ конака на улицата да го посрѣщатъ. Заптиитѣ му развеждали коня и му държели зенгиитѣ, когато да го възсѣдне. Множество сиромаси турци, гърци и българи, които имали разправия съ конака, се отнасяли до нашитѣ кехаи за помощь. Послѣднитѣ *съ една дума* пускали затворници, отмѣняли рѣшения и пр. Чиновници, които упорствували на нашитѣ кехаи, не могли да се задържатъ на мѣстата си. Могуществото на Родоскитѣ кехаи и слѣдъ политическото и икономическото промѣнение се е запазило отъ части въ Гюмюрджинско и Ксанти. И сега, колкото сѫ останали кехаи, се ползуватъ съ довѣрие и покровителство отъ турскитѣ власти. Но едноврѣмешната сила и *курулмакъ* ги нѣма вече.

Кехайски жени, дъщери и синове. — Родопскитѣ кехаи малко врѣме живѣятъ въ кѫщи, затова домоветѣ имъ се управляватъ отъ женитѣ. Кехаицитѣ много изпълняватъ най-тежкитѣ домашни работи. Тѣ мѣсятъ и пекатъ хлѣбъ,ператъ, цѣпятъ дърва, занасятъ и донасятъ брашното отъ воденицата, вдигатъ и слагатъ на отдѣлнитѣ мѣста тежкитѣ чували напълнени съ зърнени храни, вълна, ярина и пр. Внасятъ въ плѣвнитѣ сѣното и сламата, хранятъ и подреждатъ едрия добитъкъ, предатъ, тъчатъ платна и аби, шиятъ долни бѣли дрѣхи и пр. и пр. Въ всички домашни работи на кехаицитѣ помагатъ възрастнитѣ имъ дъщери, ако иматъ такива, или пъкъ бабитѣ и майкитѣ имъ. Кехаицитѣ си хващатъ слугиня само тогава, ако иматъ много и дребни дѣца и още продължаватъ да раждатъ. Колкото кехаята е по богатъ, толкова повече жена му е притрупана съ по тежки домашни работи. По вънкашность кехаицата се отличава отъ другитѣ жени въ селото по това, че е по едра, по охранена и по добрѣ облѣчена. По душевни и умствени качества кехаицата се не отличава отъ другитѣ жени. Кехаитѣ сѫ горди, надути и влѣкави, а женитѣ имъ сѫ скромни, пъргави и не горделиви. По праздници на хорото кехайскитѣ жени се смѣсватъ съ другитѣ жени и сѣдатъ на каквото имъ се попадне мѣсто. Само когато мѫжетѣ имъ се хванатъ на хорото, тѣ *притичатъ*[21]) другитѣ жени и се хващатъ на женския поводникъ и то ако сѫ млади, а ако сѫ позастарѣли, не играятъ хоро. Въ кехайския домъ свободно могатъ да влизатъ просекини

и други сирмахкини. Много отъ кехаицитѣ сѫ сиромашки дъщери, затова тѣ не странятъ отъ сиромахкинитѣ, напротивъ тѣ ги посрѣщатъ съчювствено, гощаватъ ги, даватъ имъ за въ кѫщи сиренце, хлѣбецъ, вълница, нѣкоя стара дрѣпка и пр.

Кехайскитѣ възрастни моми, и женени дъщери се отличаватъ само по това, че сѫ по нагиздени и иматъ възможность да си направятъ по-хубава и по-много руба. Тукъ му е мѣстото да забѣлѣжимъ, че въ Срѣднитѣ Родопи се *перчатъ и докарватъ*[22]) само ония моми, които сѫ по красиви и то безразлично дали тѣ сѫ богати или сиромаси. Не толкова красивитѣ и грознитѣ моми сѫ винаги скромни. Кехайскитѣ дъщери се омѫжватъ за момци отъ всичкитѣ съсловия, стига тѣ да сѫ малко много заможни.

Кехайскитѣ синове, до като сѫ ергени, по всичко приличатъ на овчаритѣ, защото постоянно се въртятъ около тѣхъ и овцетѣ, но като се оженятъ и се замогнатъ, тѣ усвояватъ навицитѣ на бащитѣ си и живѣятъ както тѣхъ. Понеже въ кехайскитѣ домове има храна и други потрѣбности въ изобилие, то въ тѣхъ владѣятъ миръ, съгласие, послушность и задоволство. По нѣкога кехаята нагрубява всичкитѣ си домашни за нѣкои дребни работи, но сериозни скарвания се не случватъ. Кехаицата тоже мъмри синоветѣ и дъщеритѣ си, но послѣднитѣ прѣтърпяватъ и изпълняватъ всичкитѣ си майчини заповѣди.

Кехайски веселби.—По горѣ видѣхме, какъ кехаитѣ се веселятъ, когато пѫтуватъ и прѣзъ лѣтнитѣ праздници (Петровденъ, свѣта Недѣля и свѣти Илия). За голѣмитѣ зимни праздници (Коледа, Василовдень и Водици) кехаитѣ си дохождатъ въ селатъ Веселбитѣ прѣзъ тия праздници сѫ по скромни, защото липсватъ овчаритѣ, но кехаитѣ и безъ послѣднитѣ се веселята. Тѣ се събиратъ по редъ въ кѫщитѣ, пиятъ, пѣятъ и играятъ хоро, а когато имъ стане топло въ кѫщи, намѣтнатъ киченитѣ си кепи, зематъ бѣлитѣ харкоми съ вино, излизатъ на вънъ и сѣдатъ кръстомъ ноги на колело връзъ снѣга. Малко по-малко около тѣхъ се събиратъ множина други селени и веселбата връзъ снѣга се продължава до като заникне слънцето. На Ивановдень кехаитѣ устрояватъ *хексари* (кѫпачи) и чрѣзъ наддаване на вино всѣки се мѫчи да окѫпи въ рѣката нѣкого отъ другаритѣ си. Когато се нагласи окѫпването на нѣкой кехая, хексаритѣ го зематъ на рѫце и го носятъ тържествено къмъ рѣката. Другитѣ кехаи вървятъ слѣдъ осѫдения на кѫпане кехая, хохрятъ се, викатъ и се спиратъ до брѣга на завиреная рѣка. Ако въ тая минута нѣкой кехайовъ роднина или другъ нѣкой по сиромахъ човѣкъ се хвърли въ рѣката, осѫдениятъ кехая се отървава отъ кѫпането, но ако нѣма кой да му направи тая честь, наддава за да се окѫпи противника му. Обаче ако не сполучи въ това и противникътъ му излѣзе по *джумертъ* отъ него, оставя се да го хвърлятъ въ рѣката. Слѣдъ окѫпването дружината завежда окѫпания въ топла стая да се

прѣоблѣче и стопли; слѣдъ това дружината сѣда да пие виното, което е дадено за окжпването на кехаята. Който иска да окжпи нѣкой кехая, трѣбва да пожъртвува много вино, инакъ той самъ ще легне въ рѣката. Това като се има прѣдъ видъ, лесно можемъ да угадимъ, каква ще е веселбата на кехаитѣ слѣдъ окжпването на единъ тѣхенъ другарь. Въ такъвъ случай виното се налива и разлива като че е вода. Овчаритѣ и кехаитѣ пиятъ повечко вино и ракия само прѣзъ голѣмитѣ лѣтни праздници. Прѣзъ останалото врѣме отъ годината тѣ рѣдчишъ пиятъ по малко вино, а ракия винаги се намира въ къшлата, мандрата и кехайскитѣ дисаги. Кехаитѣ и овчаритѣ съ охота си сръбватъ ракийка, но виното толкова не имъ пригажда даже ги и поврежда. Като се прѣсметне какво количество вино и ракия Родопскитѣ овчари и кехаи изпиватъ за една година, ще се извади заключението, че тѣ не употрѣбяватъ много спиртни питиета; женитѣ имъ пъкъ никакъ не пиятъ такива питиета.

Умиране (смърть)— Кехаитѣ страдатъ отъ сжщитѣ болести, отъ каквито страдатъ и овчаритѣ; обаче смъртнитѣ случаи сж по рѣдки, защото кехаитѣ по добрѣ живѣятъ и иматъ по-голѣма възможность да се прдпазватъ и лѣкуватъ. Когато нѣкой кехая умре въ селото си, погребението му става доста тържествено. Слѣдъ смъртьта на кехаята, ако нѣма възрастни синове да му завзематъ работата, по-голѣмата часть отъ овцетѣ и другитѣ му добитъци се продаватъ отъ ближнитѣ му сродници и паритѣ се връчватъ на кехаицата—вдовица да *утглйода* (изхрани) съ тѣхъ останалата стока, дребнитѣ си дѣца и задоми дъщеритѣ си. Ако кехаята се е поминалъ въ Енидженсквто поле и тамъ е погребенъ безъ да го видятъ домашнитѣ му, коньтъ, който му е служилъ за яздене (бинека), не се продава заедно съ овцетѣ и другитѣ излишни добитъци, а се завежда въ село да го *видятъ* и се *растожатъ* кехаицата и дѣцата му. Обикновено коньтъ се завежда въ кехайовия домъ отъ одаджията му. Послѣднятъ, като наближи селото и кехайовата кжща, слиза отъ коня и го повежда за оглавьта къмъ портитѣ. Кехаицата — вдовица дѣцата ѝ и други роднини плачещимъ се спущатъ къмъ коня, прѣгръщатъ го, цѣлуватъ го и жално се *припѣватъ*. Кехайовиятъ конь само отъ голѣма нужда може да се продаде. Инакъ той си остава да служи до смърть на кехайовия домъ. Заедно съ овцетѣ се продаватъ и кучетата; но послѣднитѣ чиостишъ напущатъ новитѣ си стопани и дохождатъ въ двора на първия си загиналъ стопанинъ. Сирачетата се разтожватъ съ тия кучета и ги хранятъ до смъртьта имъ. Пролѣть, когато овцетѣ напълнятъ планинитѣ, и звънцитѣ съ своитѣ приятни гласове развеселяватъ всичко живо по бърдата и чукитѣ, кехаицата—вдовица разтваря прозорцитѣ на кйошка и пейката, вслушва се въ чановетѣ, впива си погледа въ планинитѣ, припѣва се, мъкни си коситѣ и жално пѣе като изрежда своитѣ мили възпоминания на миналото.